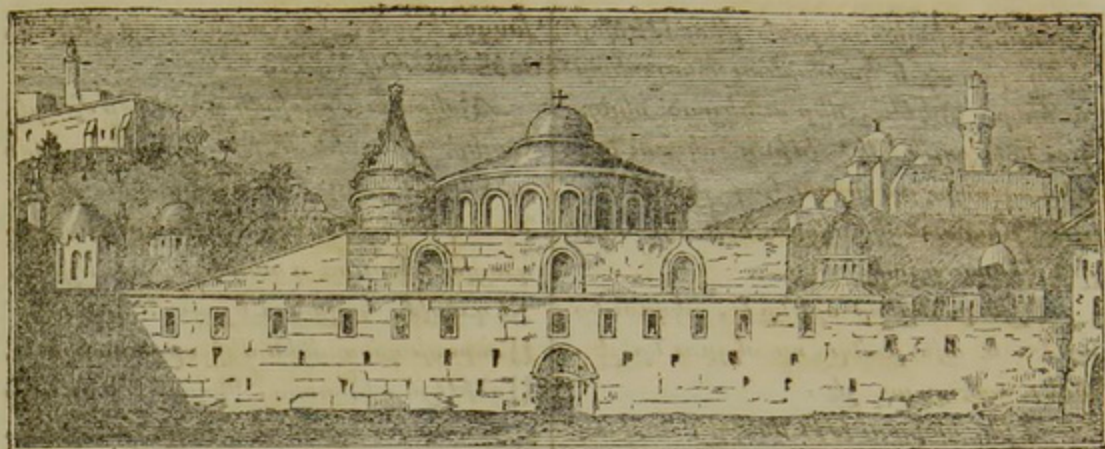




ՀԻՆԳԵՐՈՐԻ ՏԱՐԻ
ԹԻՒ 5.

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ՄԱՅԻՍ 31.
1870.

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն., Բ. Ա. Ն. Ա. Ս. Ի. Բ. Ա. Կ. Ա. Ն. Ե. Ի. Գ. Բ. Ա. Գ. Ի. Տ. Ա. Կ. Ա. Ն.

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն Ք

Սկզբունք : — Կարծեաց ազատութիւն : — Ճշմարիտ բանադատութիւն : — Ազգային
դպրութեան վրայ երկու խօսք : — Երկրագործութեան հանրացուցումը : — Հա-
րցատանհարութիւնք :

Ոս սկզբունք բառը իւր բա-
ռական նշանակութեամբը 'ի կիր չը-
պիտի առնուի :

Սկզբունքը միայն բանի մը ծագ-
ման առաջին կէտը չնշանակէր :

Սարգիկ առանց այս բանին դոր-
ճնական և իմաստասիրական արժէքը
գիտնալու, խիստ տարապայման սահ-
մաններ կ'ուտան անոր :

Սեր ազգին մէջ ալ սկզբունք ծա-
խողները շատ աժան են, և թիւ
չունին : Իսկ անոր իրական իմաստին
թափանցողներ խիստ սակաւաթիւ :

Ե

Այս անհետեւական բառը չը-
թուենքերու վրայ կը թռթռայ իր-
րեւ դարդ :

Հայոց մէջ ալ վերջերս ճգաւ բառ
մը դարձաւ :

Սկզբունք կ'ըսուի բանի մը բնական
և ընդհանուր օրէնքներուն գիտու-
թիւնը, որոյ ուժովը այն բանը ան-
վիշտ կը շարունակուի :

Բնութեան տեսակներուն չափ
սկզբունք կան :

Չեռնհաս դործողն ենք միայն ա-
նոր, որուն սկզբունքն ունինք, այսին-

քրն մեր գիտցածներուն բնութեանը վրայ յստակ և կատարեալ գաղափար ունինք : Թէեւ, մեր ունեցած սկզբունքներուն մէջ թիւր սկզբունքներ ալ սպրդած ըլլան հոգ չէ : Սարգիս բացարձակ սկզբունքի մը տէր չեն կրնար ըլլալ :

Այն բանը որ օրէնք է, սկզբունք ալ է . և այն բանը որ սկզբունք չէ, նաեւ օրէնք ալ չէ :

Հին սովորութիւնները, նախապաշարունակները, զեղծումները փոխանակ քանդելու, երբեմն օրէնքի տեղ կը դնենք, հետեւաբար սկզբունք է ըսելով կանցնինք այն բանին համար որ օրէնք չէ, և որ կուղենք մենք օրէնքի վերագրել :

Այս սկզբունքը կը խօսի, սարազայները կը լռեն :

Կար առնեն մը, ուր ողջ և լոյս սկզբունքները՝ թնդանթով կ'ողջունուէին :

Արեւիկան տեսականը՝ այսօր գործնական է :

Սեր թուականը սկզբունքի թըռուական է :

Սկզբունքը կարծիք չէ :

Սկզբունքը ըստ ինքեան ապացուցեալ յաւիտենական ճշմարտութիւններ ըլլալով՝ ուրիշ բացարձակ ճշմարտութեամբ մը ապացուցուելու պէտքը չունին :

Առանց սկզբունքներ ունենալու աղգերը չեն լուսաւորուիր :

Ուրեմն ՚ի նանիր չը քրանինք յառաջագիմութեան համար, եթէ ըսկզբունք սովորելու հետեւող չենք :

Արաքէն սկզբունքի համար մեռնիլ քաղցր է, վասն զի անմահութիւն է :

Հին ատենը սկզբունքը արիւն կուղէր, իսկ հիմա համոզում :

Քանինք սկզբունքի համար խող

խողուեցան, կառավինահատ եղան, նահատակուեցան :

Սիրատ թոյն խմեց. Կրկնութեանը, Կալիէ բանալին մէջ ճգնեցին : Դանտ' Ալբի, Դան Հիւս բոցերու մատնուեցան, Տանգ, Վօլթէր յարսորդացին . Բուսօ դատապարտուեցաւ, Տէգարթ հալածուեցաւ . Լամբէ՝ Սաղատի զննտանին մէջ որդնտեցաւ, Սոնթէյն, Թասսօ, Պաքօն, Լօւտեր բանտարկուեցան և հալածուեցան, Լիարէ Հէնիէ ազատութիւն երգելով կառավինարանը ելաւ :

Առնց նման անջնջելի օրինակներ սկզբունքի նահատակներու պատմութեանը մէջ պակաս չեն :

Սկզբունքը՝ ՚ի վաղուց անտի միշտ անմեղներու արեամբ սրբապործուած է :

Այն իսկ քրիստոնէութեան ըսկզբունքը՝ Յաւիտենականին արդար արեամբը չնուիրագործուեցաւ . . .

Արդի հիմնական սկզբունքներէն մէկն ալ կարծեաց ազատութիւնն է, որ փիլիսոփայութեան հետ ծնաւ և որ դարուս ընկերական ու քաղաքական Հանդանականն է :

Այս սկզբունքը՝ ունի իւր ճարտասան ախոյեանները, ինչպէս նաեւ իւր ձախորդ հակառակորդները :

Կարծիքները՝ զգացողութենէ ու դատողութենէ կը ծնին, և օրինաւոր քննադատութեան բովէն անցնելով՝ կ'ուղղուին :

Կարծեաց ընդհարումէն՝ ճշմարտութիւնը երեւան կ'ելլայ, համազում կը գոյանայ :

Արիւն վիճաբանողներ՝ կարծեաց ազատութեան առջեւ խօսելու եւ գրելու համար մի և նոյն պարտաւորութիւնը և հաւասար իրաւունքն ունին :

Արդ, երբ մասնաւորի մը դէմ կարծիք կը յայտնենք, պէտք է յիշենք թէ՛ ինչ իրաւունքով որ մեր ընդգիմախօսին նկատմամբ խօսելու և գրելու ազատութիւնը կը վայելենք, նոյնը պէտք է նաեւ մեր հաւաքակորդին համար ալ ընդունիլ:

Օայս կը պահանջեն ուղիղ բանը, օրէնքը և արդարութիւնը:

Նիգղիա, Պէլճիգա, Վերիկա, Հելուեախա՝ յայսմ իրենց զէնիթը հասած են, թէ և մեր ազգին մէջ դեռ իրական նշանակութիւն չունի, քանի որ կարծեաց ազապոսիւնը նախ կարծեաց և սկզբանց գոյութիւն, և այս ալ մեծամասնութեան ուսումնականութիւնը կ'ենթադրէ:

Չափազանց կարծիք մը յայտնած չենք ըլլար, երբ բացարձակ խոստովանիք թէ, կարծեաց ազատութեան սկզբունքը յարգուած օրէն՝ ժողովը դականութեան կեանքն ալ կ'սկսի:

Վննօրեայ արեւը՝ նոր դրութիւններ, նոր տեսլութիւններ կը բերէ 'ի լոյս:

Կարծեաց ազատութիւնը՝ մամլոյ սնունդն է:

Բանութիւնը՝ կարծեաց ազատութեան առջեւ կը ցնդի: Նոր ուրաջումը՝ նոյն իսկ մտքի ու բացութիւնն է:

Կոնք թէ ու թիւններ, ենթադրութիւններ չեն, այլ իրութիւն:

Սկզբունք մը, կարծիք մը՝ երբ յանուն ճշմարտութեան, ճաշակի եւ տրամաբանութեան քննել կ'ուզենք ըլլալ տեսութիւն, ու անկողմնապահ գիտողութենէ ծնունդ առած՝ եւ պատճառներու վրայ հիմնուած փաստերով, քանադապոսիւն կ'ըսուի:

Նշմարիտ բանադատութիւնը՝ 'ի հմտութենէ է, և ոչ 'ի շաղիսաղիութենէ, ուստի և կը լուսաւորէ ու

չայրեր, կը համոզէ ու չի բռնանար:

Համոզում մը՝ որ ուրիշին համազումը կը նեղէ, բռնութիւն կ'անուանի ըսաւ գրագէտ մը:

Աս կէտը աւելի լուսաբանենք:

Բանադատութեան արհեստը՝ կիրք յագեցնելու, վրէժ լուծելու ուսումը չ'իմանամք:

Նոր առջեւ՝ անձերը կը լռեն, և երկուստեք փաստերը — իրարու հետ զարնուելով — կը խօսին, առանց երկար ու շիտթ վէճեր պատճառելու:

Այսպէս պէտք է կատարուի բաւառադատութեան գործողութիւնը:

Բանադատութեան համար ողջ և կորովի միտք ու նենալու է, որ նախ զգայ՝ և ապա տրամաբանէ:

Վնն գրչի համար չէ այս:

Նաեւ քանադապոս մը՝ փորձառութիւն, սկզբունք, տրամախոհութիւն, ճաշակ, յստակ ոճ, և անկողմնապահութիւն կը պահանջուին, ապա թէ ոչ անոր ըսածը՝ ծանծաղ գիտողութենէ մը տարբերութիւն չունենալով, հասարակաց հեգնութեան կ'ենթարկի եւ հակառակ արդիւնք կը բերէ:

Նոր համար է որ իրաւամբ ըսաւ Պուալո, թէ « Բանադատութիւնը դիւրին, բայց անոր արհեստը դժուարին է »:

Սեր ազգին մէջ կան մեքսիկացիներ կամ ինդիանացիներ, որք տրամաբանական փայլուն երեւութիւն տակ ծածկուած և յեղեղ սկզբունքներու ու անձերու շունչն և գործին դարձած՝ իրենց խիղճը և սկզբունքը կը ծախեն ու յանուն բանադատութեան չիլ՝ աջօր յախուսն և ապիկար յարձակումներ ու ապաժաման խորհրդածութիւններ կ'ընեն, բան մը ըսած ըլլալու կամ յաղթելու տղայամբ տութեամբ, և խնդրէն դուրս կէ-

տեր կը շօշափեն՝ անձերու դէմ խի գինելով։

Ի՞նչ հարկ կայ անձերու հետ չափուիլ, Նիւթը քննելու է։

Քննելով միանգամայն անոր սկըզբունքներուն պատճառները, ու փիլիսոփայական ու պատմական փաստերը։

Չուրացուիլ թէ գրչի պատեւրազմը՝ յառաջագիմութեան նշան է, երբ անիկա՝ գծուծ նկատուածներու և փցուն ու սին շահու համար չկատարուիլ, այլ փաստերու և սկըզբունքներու ուժով՝ սխալ կարծիքներու դէմ, գիտնական, լուրջ և հասուն գիտողութեամբ կ'ըլլուի։

Ազգի մը յառաջագիմութիւնը՝ իր գրականութենէն կ'ըսկսի։

Անդ կը ցոլանայ և անգր կը համառօտի։

Սահակ եւ Սեւրովոյ՝ Հայերէն ամբարշտութեան անդրանիկ Սշակն եղան։

Ի պատմութենէ կ'իմանամք, որ Արտաշէս Բ. և Վռամշապուհ ալ Հայագրագիտութեան ճշմարիտ Սեկենասներ հանգիստցեր են։

Սլ չգիտեր թէ, դարու ազգ. դպրութեան մէջ՝ Սիսիթարեանք նոր թուական մը բանալով, Հայերէն լեզուին նոր փայլ, նոր հարստութիւն և ներդաշնակութիւն տուին։

Հայ գրականութեան մայրը՝ գրաբառն է, ինչպէս Իտալերէնին, Գաղղիերէնին, և Սպանիացւոյ լեզուն՝ Լատիներէնը։

Հայերէն լեզուն գործնական միակերպութեամբ գեռ մեր դպրոցներուն մէջ չ'աւանդուիր։

Ասոր պատճառը՝ ազգ. դասաւո-

րւաց ժամանակին ոգւոյն հետ ընթացիկ ոճ մը չ'ունենալն է։

Հայ - Վերականգնող ինչ որ գիտեն և ինչ որ կը սովորեցնեն արուեստով չէ, այլ հաճոյքով կամ մեքենական վարժութեամբ։

Ազգ. դպրոցները՝ այս յամր ընթացքով ապագայ մը չեն խոստանար։

Պէտք է որ, ինչպէս ամեն ուսում, ասանկ ալ Հայերէն ուսումը՝ գրութեան վերածուի, որպէս զի գիտութիւն ըլլայ։

Լեզու մը, իր կերպական կատարելութիւնը՝ ընդհանուր քերականական օրէնքներէն կ'առնու, ինչպէս նիւթական կատարելութիւնը՝ բառերու և գաղափարաց պարզութենէն։

Ինչհանուր քերականութիւնը՝ որ լեզուն փիլիսոփայութիւնն է՝ մի է։

Լեզուն մը յատուկ օրէնքները՝ իւր մասնական քերականութիւնն է։

Հետեւաբար, որչափ ազգ. այնչափ մասնաւոր քերականութիւններ կան։

Լեզուն յառաջագիմութիւնը, ազգ. յառաջագիմութեան նախնի թացն ըլլալով՝ անոր կենդանի գործածութիւնը, ոգւոյն ու փիլիսոփայութեանը հետ, նաեւ արմատներու ճանաչման եւ գրելու ոճին հոգ տանիլ պէտք է։

Ոճը՝ ճաշակին քոյրն է։

Լեզուն կը յղկուի՝ երբ գրիչ և ճաշակ իրարու հետ կը մըցին։

Լեզուն ալ իր քերականութեանը հետ, նաեւ տրամաբանութիւն ունի։

Հաճոյքով կամ վարժութեամբ կը տրամաբանենք, բայց առանց քերականական օրինոց չենք կրնար գրել։

Սիննոյն լեզուն, միևնոյն ազգին մէջ՝ զանազան գոյներ և շրջուն ձեւեր կ'առնու՝ տեղւոյն, բնութեանն ու սովորութեանը նայելով։

Սակայն անոր օրինաւոր ձեւերը, ներքին ազատութիւնները՝ բառից խաղերու և մանուածոյ դարձուածքներու մէջ փնտռուելու չէ, այլ բառերուն ռւբրիկն ու նշանակութեանը, անոր գոգարիկ բայց անշարժ ձեւին մէջ:

Առանց աշխարհաբանին բնութեան ու ոգւոյն վրայ որոշ տեսութիւն մը ունենալու՝ լեզուի մեր գաղափարներուն կը ծառայեցնենք:

Այս անպատահութիւնը, այս լեզուի անխիշտանութիւնը՝ քերականական միօրինակ օրինաւոր գրութիւն մը չ'ունենալնէս կը յառաջայի:

Իսկ այս պատճառը՝ բաւական պատճառ մը չէ՝ նախնեաց մատենագրութեան դէմ յայտնապէս ըմբոստանալու եւ նորաստեղծ լեզուաւ՝ թրիտու ու խորթ բառեր, նորամուտ և անհարազատ ոճեր, գութիկ դարձուածներ 'ի դործ դնելու:

Ոչ, ազատ չէ գրիչ մը — որչափ ալ ներհուն ըլլայ — իրմէն վճռաբար որդախօսութիւն մը ստեղծել:

Քերականութիւնը ժողովրդական ընթացիկ լեզուէն կը բղխի:

Մէն ազգի մէջ գրական և խօսուն լեզուներ կան:

Նրկութիւն ալ տէրը՝ ժողովուրդն է:

Ժողովուրդն է միանգամայն, որ զանոնք հմուտ և վարպետ գրիչներու ձեռք յղկել կ'ուտայ:

Նրկաւորական դարուս մէջ իւրաքանչիւր ժողովուրդ տնտեսական յատուկ դիրք մը կ'ընտրէ և անով կը յառաջագիմէ:

Հայն ալ որ ժամանակին պահանջմանը տրամադիր է, կրնայ տրեւ տեսութեան երկրագործական մասն ընտրել, և անոր զարգացմանը՝ ազդու

վազ և հոսանք տալ:

Սնանանդ որ Արեւելքի կոյս հողը՝ արդէն խիստ բարեբեր և արգասանդ ըլլալը փորձով հաստատուած է:

Այս ճիւղին համար ազգին մէջ երբեմն թէեւ բաւական մտքեր յոգնեցան, քրտնեցան, որով և ժողովրդական շարժում մը, երբեք մը տեսնուեցաւ, բայց դործ մինչեւ ցարդ՝ ոչ ուրեք:

Շարժումը, երբեք մը այն ատեն կեանքի նշան է, երբ մտքէն կը հոսի և դործագործութեան շրջանը կը մտնայ:

Այդ մը երբեք կերպով կրնայ յառաջանալ, երկրագործութեամբ, արուեստով, և վաճառականութեամբ:

Եթէ ամէն արուեստ փճանայ, մեռնի, երկրագործութիւնը միշտ կայ, չմեռնիր: Վասն զի ՄԱՐԻ և ՀՈՂ հոմանիշ են:

Հայտնականայք 'ի սկզբանէ հողագործական սարդ բայց երջանիկ վիճակով յառաջացան:

Նոր սկզբունքը՝ դրամատէն կ'սկսի, առաջին մարդէն կիջնայ:

Խորենացիէն կիմանամք որ՝ Արտաշիսի ատեն՝ Հայաստանի մէջ անմշակ հողեր չկան եղէր:

Սենք որ այս մասին գեռ Նոյեան դարու մէջ կապրինք, պարտինք գիտնալ թէ՝ ուր որ աշխատութիւն չեկայ, հոն չկայ նաեւ կեանք և յառաջագիմութիւն:

Կենաց պիտոյքը իրեն են, հող ուստի հաց, ընդ՝ ուստի զարգացումն, և սէր՝ ուստի սերունդն: Սակայն մարդկային առաջին պիտոյքն է հողը՝ այսինքն հացը:

Նման Նալբանդեանցի վերջին կտակներ «նոյն որ այսօր հող չունի, վաղը հաց չունի»:

Այդպիսի ճակատագիրը և կենաց տարահովութիւնը՝ յայս կը հանգին:

Լըրկագործութիւնը՝ արհեստներ
բուն մայրն ու գայեակն է : Ենով
արուեստաւորին նիւթերը կը պատ
րաստուին , ուսկից և վաճառականին
սլաշար կը հայթայթուի :

Արեւմտեան կեդրոնացնենք մեր Զան
քերը հոն , ուր ազգին շահը կայ , և
ուր մեր նահապետական արհեստին
գործնական կողմը :

Այն ազգը մեծ է և միայն ապա
գայ ունի , որ Վեմետը չաստուածու
հւոյ կը խնկէ :

Ամեն . Սրբազան Հայր .

Ազգային մեծ վանքերուն մէջ երկ
րագործութեան վարժարաններ հաս
տատեցէք :

Արդէն անոնք իրենց համար խիստ
ընդարձակ արտեր և սպարակներ ու
նին , բայց բանեցնելու գիտութիւնը
չունին :

Արքայունին բայց առանց արդեանց
մանաւանդ որ Հայաստանցւոյն ժա
ռանգութիւնն է՝ ոչ միայն իրեն հա
մար քրտնիլ , այլ եւ շատ անգամ
զինքը հարստահարող Վիւրտին հա
մար ալ . . . :

Հայեր . Սեւ օրերու մէջ է Հա
յաստան :

Այդի Վիւրտին արիւնալից թա
թը մէկ կողմէն , հարստահարիչ ան
ձանց կասկածաբար միւս կողմէն՝ անմեղ
Հայաստանցւոյն վերջին օրհասը կը
վաղվազեն :

Այս հաց , ոչ լոյս , ոչ սիրտ ունի
նա , բայց միայն չորաբեկ յոյս մը :

Յոյս մը որ արեւոյծեալ կանթեղի
պէս մերթ կը սղլալայ , մերթ կը նը
ւաղի . . . :

Հայորդւոյն մոտաւորականը մոտ
ծելու ժամանակը չէ , այժմ նիւթա
կան կեանքի համար անմիջական ա

պահովութիւն կը հայցուի բարեխը
նամ կառավարութենէն :

Ամեն օր գաւառներէն յուսահա
տութեան ձայներ , արդարութեան
և վրեժխնդրութեան աղաղակներ կը
լսուին :

Այն մի թղթաբեր՝ գողցես ցա
ւալի գուժաններ դարձած , արեան
արտասուքով զրուած բողբոսներ եւ
հանրագրութիւններ կը բերեն :

Ասիւտ պէտք է դիմանալու հա
մար :

Հայը հայուն կը ցուցնէ իր խու
ցերը և վաղաբոյժ դարման կը խըն
դրէ : Ար բանայ իր սիրտը՝ և մենք
անտարբեր աչք կը նկատենք զայն :

Այն սիրտը որուն պատմութիւն
մեր փառաց և աղէտից պատմութիւն
է , և որ թմեմուրչէնկի և Ալլապա
նի օրով ազատ էր , բայց այսօր Վիւր
տին գաշոյնին ներքեւ պրկած , աւե
րակներու տակ կ'արիւնի :

Իր իրաւունքը սլաշտարաններու հա
մար՝ լեզու չունի , գրիչ չունի , եւ
բնականաբար ուր ուրեմն կ'առիպուի
իրեն ցուց ներկայացուցիչ ընտրել
իր Աստուծոյդ՝ որ իր անմիտ բարե
կամը և հետեւաբար ամենէն աւելի
իրեն դէմ գործողն է :

Իսեղծը՝ ճարահատեալ ինչ ընէ ,
առ ո՞ր դիմէ :

Այնպատե որ կամ Լըրկինքէն իրեն
գթութեան ակնարկ մը գայ և կամ
Պատրիարքարանէն . . . :